

DR. LÁSZLÓ BALÁZS

KATONAÁLLÍTÁSI KÖTELEZETTSÉG AZ ÁRPÁD-KORI HOSPESKÖZÖSSÉGEKBEN*

1. A HOSPESEKRŐL ÉS A HOSPESKÖZÖSSÉGEKRŐL ÁLTALÁBAN

Az Árpád-kor évszázadai során Magyarország területére különböző népcsoportok vándoroltak be a letelepedés szándékával. Ilyenek voltak többek között a besenyők, székelyek, kunok, jászok, böszörmények, szászok, németek, szlávok.¹ E népelemek egy része rövidesen beolvadt a magyarságba, mások csak kisebb vagy nagyobb mértékben keveredtek a magyarsággal, és bizonyos fokú önállóságot megőrizve kiváltságokat nyertek.

Utóbbiak közé tartoznak azok a német (teuton), vallon (latinus) és kisebb mértékben szláv elemek, akiknek letelepedését – különösen a tatárjárást követő időkben – az uralkodók is támogatták. Ezek a vendégek (hospesek) beilleszkedtek a várszerkezetbe, ahol jogállásukat tekintve az ispán (*comes*) uralma alatt a várjobbágyok (*iobagiones castris*) és a várnépek (*castrenses*) között helyezkedtek el. Ezt az állapotot tükrözi a győri várnépeknek IV. Bélatól kapott 1240. évi oklevele.² Ugyanebben az évben a barsiak levele már a hospesek szabadságairól beszél, de még fenntart bizonyos, az ispánnak járó szolgáltatásokat.³ A várszerkezetbe beépülő idegen népelemek magyar elemekkel keveredtek, majd közösségeik kiváltságainak elnyerésével olyan települések (hospesközösségek) jöttek létre, amelyeknek tagjait nem az azonos származás, hanem az azonos jogállás (status) tartott össze. A „hospes” szó jelentése tehát idővel átalakult, és a származás helyett immár a státuszt jelölte. A fennmaradt szabadságlevelek többsége már ezt az állapotot tükrözi, például a győri hospesek szabadságainak megerősítése 1271-ben.⁴

A hospesközösségek és a valódi középkori városok elhatárolása kapcsán, elfogadva Kubinyi András véleményét,⁵ a funkcionális alap, a település központ-jellege fontos ismérve lehet a középkori városnak, emellett azonban további feltételeknek is meg kell felelni, hogy jogi értelemben is városról beszélhessünk. E további feltételek közül a Hóman Bálint által meghatározott három sarkalatos szabadság emelendő ki: a szabad bíróválasztás, az autonómia; vagyis hogy a település és a király (illetve helyettese) között más hatóság nem áll; és a teljes vagy részleges vámmentesség.⁶ Mindezen elemek hozzájárultak a jogi értelemben vett város, a meghatározott szabadságokon alapuló státusszal rendelkező lakosságot egybefoglaló településtípus kialakulásához. E feltételek a XIII. századi hospesközösségek szabadságleveleiben is rendszerint megjelennek, azonban, ahogy Kubinyi írja, és ahogy az oklevelek szövegéből is kiolvasható, a privilégiumokat nem a település, hanem annak lakói (a hospesek) kapták.⁷ Ezek után helyesebb a vizsgált privilégiumokat a hospesközösségek szabadságleveleinek nevezni, és emellett megjegyezni, hogy e hospesközösségek kétséget kizáróan a tényleges városok kialakulása előtti utolsó állomást jelentették a városodás folyamatában,⁸ egyfajta nasciturus város képét mutatták.

A különböző hospesközösségek kétség kívül már a XIII. század előtt jelen voltak Magyarországon, rájuk vonatkozó írott szabályozás azonban nem maradt fenn a XI-XII. századból. Ennek okai elsősorban abban keresendők, hogy a kötelező írásbeliség III. Béla uralkodása előtt ismeretlen volt, a király akarata, ha csak

*A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Készült Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950-51. évben tartott előadásai nyomán. Szerk.: Béli Gábor), 2009, IDRResearch Kft. - Publikon Kiadó, Pécs, 53-57. o.

² ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS (ed.): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, 1849, Sangalli, 448. o.

³ WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár I-XII.*, 1860-1874, Pest-Budapest (=ÁÚO) VII. 103.

⁴ Uo. 526. o.

⁵ KUBINYI ANDRÁS: Városfejlődés a középkori Magyarországon, in GYÖNGYÖSSY MÁRTON (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*, 2006, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 153. o.

⁶ HÓMAN BÁLINT: *Magyar középkor*, 1938, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 459. o.

⁷ KUBINYI: i. m. 154. o.

⁸ MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, 2003, Osiris Kiadó, Budapest, 162. o., SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*, 2002, Osiris Kiadó, Budapest, 77-78. o.

szóban hangzott is el, maga volt a törvény.⁹ Fontos megemlíteni azt is, hogy a XIII. században, a rendi országgyűlés magyarországi kialakulása előtt dekrétum és privilégium között még nincs és nem is tehető lényegi különbség.¹⁰ E korszak tekintetében nem elfogadható az az álláspont sem, amely szerint a privilégium abban különbözik a dekrétumtól, hogy *ius singulare*-t hoz létre. Éppen a hospesközösségek privilégiumai azok, amelyek olyan összefüggő rendszert alkotnak, ami kifizíti a *ius singulare* kereteit.¹¹

Végül itt említtem meg az úgynevezett fehérvári jog problémáját. A hospesközösségek XIII. századi szabadságlevelei gyakran hivatkoznak a fehérvári vendégek jogára. Fehérvár kiemelt jelentősége és a fehérvári jog megléte vitán felül áll, elég csak arra gondolni, hogy maguk a királyok is utalnak e jogra okleveleikben, és az is nyilvánvaló, hogy ezt a jogot az országban széles körben ismerték,¹² a XIII. századi oklevelekből pedig annak tartalmára is következtethetünk. A kérdés tehát valójában csak az, hogy vajon a fehérvári vendégeknek volt-e valamely király által kibocsátott szabadságlevelük, vagy szabadságaikat egyszerűen szóban deklarálta egyik uralkodónk.¹³

2. A HOSPESKÖZÖSSÉGEK SZABADSÁGAINAK RENDSZEREZÉSE

A katonáallítási kötelezettség közelebbi elemzése előtt helyesnek látszik megvizsgálni általában is a hospesközösségek szabadságainak rendszerét, amely rendszer a privilégiumok tartalmának tanulmányozása során körvonalazódik előttünk.

Fentebb már szó esett Hóman Bálint három sarkalatos ismervéről (három szabadságról), amelyek fontos szerepet játszottak a hospesközösségek várossá fejlődésében is. Ezek a teljes vagy részleges vámmentesség, a szabad bíróválasztás és az autonómia (amelynek köre bár szélesebb, mégis szoros összefüggésben áll a szabad bíróválasztással).¹⁴ E csoportosítás legnagyobb hibája, hogy három alappillérre koncentrálódik, miközben figyelmen kívül hagy olyan, a hospesközösségek szabadságleveleiben gyakran megjelenő szabadságokat, mint a szabad vásártartás, a plébánosválasztás, illetőleg a magánjogi szabadságokat, amilyen például a végrendelkezés szabadsága. Nem szerepelnek továbbá Hóman rendszerében a hospesközösségek kötelezettségei (például a katonáallítás, a tizedfizetés), amelyek szintén meghatározó jelentőségűek e közösségek (és tagjaik) státuszának vizsgálata során.

A hómani csoportosítás fenti hiányosságait némileg orvosolja Fügedi Eriknek az az osztályozása, miszerint a hospesközösségek szabadságleveleinek tartalma jogi, gazdasági és egyházi szabadságokra bontható.¹⁵ Ez a megközelítés annyiban helyesebb, hogy a nehezen meghatározható tartalmú autonómia elemeit szétszítja a fenti három kategóriába. Szintén helyeselhető, hogy Fügedi a vámmentesség helyett a gazdasági szabadságok szélesebb fogalmát használja, utalva mindenekelőtt a szabad vásártartásra. Hiányoznak azonban ebből a rendszerből is a kötelezettségek, egyes szabadságok besorolása (például szabad végrendelkezés, mentesség a nádor és az ispánok elszállásolása alól) pedig nem egyértelmű.

Az előbbi két csoportosítást figyelembe véve és megtartva a hármass felosztást, az Árpád-kori hospesközösségek státusza elemeinek első és legfontosabb körét a minden egyes privilégiumban megtalálható szabad bíróválasztás és az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb jogosultságok alkotják. Ezeket foglalhatjuk össze a bíraskodási szabadság körében.¹⁶ A második csoportba tartoznak a gazdasági szabadságok, amelyek között nem csak a vámmentességről érdemes beszélni, hanem a királyok által a hospesközösségek leveleinek tanúsága szerint hasonlóan széles körben adományozott vásártartási jogról, valamint a ritkábban engedélyezett árumegállítási jogról, az útvonalkényszerről, szabad révekről, adókedvezményekről és a nyersanyagok kitermelésével kapcsolatos jogokról is. Végül a harmadik kört az egyéb szabadságok (ide értve egyebek között az egyházi tartalmú szabadságokat és az autonómia egyes elemeit) és a kötelezettségek (témánk szempontjából elsősorban a katonáallítási kötelezettség) alkotják.

⁹ BÉLI GÁBOR: Árpád-kori törvényeink, in *JURA*, 2000/1-2. szám, 40. o.

¹⁰ Uo. 40-43. o.

¹¹ LÁSZLÓ BALÁZS: Bíraskodási szabadság a XIII. századi hospesközösségekben, in DRINÓCZI TÍMEA – NASZLADI GEORGINA (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum*, 2012, Pécs, 40. o.

¹² HÓMAN: i. m. 453. o.

¹³ Mezey Barna szerint a fehérváriak kiváltságai III. Béla korából származhatnak. MEZEY: i. m. 162-163. o.

¹⁴ HÓMAN: i. m. 459. o.

¹⁵ FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilégiumok, in *Tanulmányok Budapest múltjából XIV.*, 1961, Budapest, 28-78. o.

¹⁶ LÁSZLÓ: i. m. 39-56. o.

3. EGYES NÉPELEMENEK KATONAÁLLÍTÁSI KÖTELEZETTSÉGE

Az Árpád-kori hospesközösségek katonaállítási kötelezettségének bemutatása előtt érdemes röviden megemlíteni egyes további idegen származású népelemeket, amelyek jogállásának szintén fontos szegmense volt e kötelezettség. E kitérő során Degré Alajos és Szűcs Jenő megállapításai képezik a kiindulási alapot. A különböző népelemek katonáskodási kötelezettsége alapvető jellemzőinek bemutatása érdekes hasonlóságokat és eltéréseket is mutathat a hospesközösségeknél tapasztaltakhoz képest (4. pont).

A Magyarország területén a X-XI. században saját közigazgatási szervezetben letelepedett besenyők határőrzési feladatot láttak el, és saját jobbágyaik vezetése alatt vonultak harcba.¹⁷ Szemben azonban a hospesek már említett autonómiájával, és azzal, hogy felettük (a királyt leszámítva) kevés kivétellel csakis saját elöljárójuk, a villicus ítéltetett,¹⁸ a besenyők a nádor főbírósa alá tartoztak.¹⁹ Degré szerint a kabar eredetű szepesi lándzsások és a végvidéki székely határőrök jogállása is a besenyőkéhez lehetett hasonló, mígnem a XIV. századra e népelemek beolvadtak a nemességbe.²⁰ (Az erdélyi székelyek katonáskodási kötelezettségét és mentességeit egyébként igen részletesen szabályozta II. Ulászló kiváltságlevele 1499-ben.)²¹ Szintén a nádor főbírósa alá tartoztak az 1279-ben letelepített könnyűlovas kunok és jászok.²²

Az Árpád-kori hospesközösségek szempontjából fontosabb a szászokat megemlíteni. A boroskrakkói és magyarigeni vendégek IV. Bélatól kapott 1238. évi oklevelében a király szász vendégeknek nevezi e települések lakosait („*hospitibus nostris Saxonibus de uillis Karako et Chrapundorf*”), akik tehát a hospesek szabadságát nyerték el.²³ A késmárki vendégek IV. Bélatól kapott 1269. évi privilégiumában a következő rendelkezés olvasható: „*nobis pro censu seu terragio singulis annis uiginti marcas soluere teneantur, quarum duas partes soluent in argento fisco, terciam uero partem in denariis, sicut alii hospites nostri Saxones soluere consueuerunt, cuius quidem pecunie medietatem soluent in festo s. Georgii, et aliam medietatem in festo s. Michaelis*” (minden évben húsz márkát tartozzanak fizetni nekünk földbérként, melyből két részt ezüstpénzben fizessenek, a harmadik részt pedig dénárokból, ahogy más szász vendégeinknek fizetni szokás, amely összegnek felét Szent-György ünnepén fizessék, a másik felét Szent-Mihály ünnepén).²⁴ Ugyanebben a levélben található a tizedfizetésre vonatkozó rendelkezés is: „*Item decimas soluent in capeciis, more Saxonum aliorum.*” (Hasonlóképpen a tizedet takarmányban fizessék, más szászok szokása szerint).²⁵ Kifejezetten a katonaállítás kérdésében rendelkezik a szatmárnémetiek 1230. évi levele, melyet II. Andrástól kaptak: „*more Saxonum uillicus ipsorum armatus cum quatuor personis sagittariis nobiscum exercituare teneatur*” (a szászok szokása szerint elöljárójuk négy íjással tartozzék velünk együtt hadba vonulni).²⁶ V. István (ifjabb király) 1264. évi levele azonban már ugyanezen szatmárnémeti vendégek esetében nem tartalmazza a szászok szokására történő utalást.²⁷

Közös a hospesek és a szászok jogállásában, hogy szabadságaik a királytól kapott privilégiumon alapultak, szemben például a székelyekkel, akiknek szabadsága, a *sicilitas*, nem oklevélből, hanem az ősfoglalásból eredt.²⁸ Ezzel együtt fontos megemlíteni azt a különbséget is, hogy míg a hospesek a fentebb említett autonómiával bírtak, tehát közvetlenül a király fennhatósága alá tartoztak, addig a szászok egységesen alá voltak rendelve a szebeni ispánnak (itt egyébként a szászok és a székelyek jogállása mutat hasonlóságot anynyiban, hogy a székelyek idővel a székely ispán hatalma alá kerültek).²⁹ Ami tehát a szászok katonaállítási kötelezettségét illeti, az 1224. évi Andreanum alapján a szebeni provincia egységesen ötszáz fegyverest küld

¹⁷ DEGRÉ: i. m. 53. o.

¹⁸ LÁSZLÓ: i. m. 46-49. o.

¹⁹ A nádori bíraskodáshoz lásd: BÉLI GÁBOR: A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig, in HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): *IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*, 2011, Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 53-65. o.

²⁰ DEGRÉ: i. m. 53. o.

²¹ BÉLI GÁBOR: II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevele, in *Jogtörténeti Szemle*, 2004/4. szám, 55. o.

²² DEGRÉ: i. m. 53-54. o.

²³ ENDLICHER: i. m. 447. o.

²⁴ Uo. 517. o.

²⁵ Uo. 517. o.

²⁶ Uo. 426. o.

²⁷ Uo. 505. o.

²⁸ DEGRÉ: i. m. 54-56. o.

²⁹ Uo. 54-56. o.

a király zászlaja alá védelmi háborúban (belföldön), külföldi hadjáratba ötvenet, ha pedig a király személyesen vonul hadba, akkor százat.³⁰ A hospesközösségek szabadságleveleiben is gyakori az olyan szabályozás, amely a király személyes hadba vonulásához köti a település katonaállítási kötelezettségét.

Érdemes figyelembe venni Szűcs Jenő megállapításait is, aki a tatárjárást követő évek IV. Béla által megvalósított hadügyi reformját írja le. Az Árpád-kori hospesközösségek szabadságleveleinek többsége is a XIII. század közepén keletkezett. Szűcs mindenekelőtt megemlíti azt a két jelentős tényezőt, amelyek meghatározták e települések szóban forgó kötelezettségének jellegét, tartalmát. Ahogy később látni fogjuk, a hospesközösségek által kiállítandó katonák fegyverzete nem egységes, egyes települések páncélosokat, mások íjászokat küldtek a király zászlaja alá. Ezt magyarázza Szűcsnek az a megállapítása, hogy bár ekkor már alapvetően a páncélos haderőt kívánta növelni az uralkodó, a továbbra is fennálló tatár veszély miatt a keleti nép haderejével a közelharcot megelőzően szembeszállni képes könnyűlovas íjászokra is szükség volt. Ezt az igényt elégítette ki egyébként a kunok visszahívása is.³¹ A másik fontos tényező, hogy a páncélosok kiállítása igen drága volt, ezért nagy terhet jelentett a hospesközösségeknek; ezt a király rendszerint kedvezményekkel, adományokkal ellensúlyozta, ahogy ez jól kiolvasható a privilégiumokból.³²

Meg kell még említeni a johannita (ispotályos) rend katonaállítási kötelezettségét, amelyet az uralkodó adományokkal, kedvezményekkel hálált meg. A lovagrendet a király várépítésre és felfegyverzett lovagok készenlétben tartására kötelezte. Érdekesség, hogy néhány hospesközösségben (Pozsony, Sopron, Vasvár) is lovagokat állított ki a rend.³³

Végül itt említem meg, hogy a tatárjárást követően IV. Béla egyre inkább szorgalmazta várak építését, pontosabban a települések erősítését.³⁴ Fontos azonban megjegyezni, hogy az Árpád-korban a hospesközösségek kiváltságolásának, és esetleges későbbi várossá válásuknak az erősítés nem volt általános feltétele.³⁵

4. KATONAÁLLÍTÁS A HOSPESKÖZÖSSÉGEK SZABADSÁGLEVELEIBEN

A hospesközösségek katonaállítási kötelezettségének lényege (különösen a tatárjárást követően) az uralkodó által megvalósítani kívánt egyfajta közteherviselés, a társadalom mind szélesebb rétegeinek bevonása a fegyveresek kiállításába. A had törzsét azonban továbbra sem a hospesek által küldött néhány tucat katona alkotta, hanem a szabad kis- és középbirtokos réteg, a király szolgái.³⁶ Az új rendszer kiépítésében pedig, ahogy ezt az oklevelek száma is igazolni látszik, kiemelt szerep jutott IV. Bélának, akit Szűcs Jenő találóan úgy jellemezett, hogy az „Árpád-házi uralkodók sorában kivételes antitalentum volt a csatamezőn”, ugyanakkor az „Árpád-dinasztia legnagyobb szervező tehetsége és a legnagyobb realista volt Szent István után”.³⁷

Ami most már az Árpád-kori hospesközösségek vizsgált szabadságleveleit illeti, ezek között időben első a szatmárnémeti német vendégek kiváltságait tartalmazó 1230. évi, II. Andrásról származó oklevél. A dokumentum érdemi rendelkezéseket tartalmazó részének első mondata szerint: „*more Saxonum uillicus ipsorum armatus cum quatuor personis sagittariis nobiscum exercituare teneatur*” (a szászok szokása szerint előjárójuk négy íjással tartozék velünk együtt hadba vonulni).³⁸ Bár a jelzett szövegrészben a királyra nézve nem szerepel a „personaliter” (személyesen) kitétel, a „nobiscum” (velünk együtt) kifejezés minden bizonnyal ezt a jelentéstartalmat hordozza. Ugyanezeknek a szatmárnémeti vendégeknek az V. István ifjabb királytól kapott 1264. évi kiváltságlevelében már lényeges változások olvashatók: „*ingruente necessitate ad exercitum regalem proficiscantur, cum sex loricatis, qui esse debeant sub uexillo regio*” (ha a szükség kívánja, hat páncélossal induljanak a királyi seregbe, akik a király zászlaja alatt vonuljanak).³⁹

A verőceiek 1234. évi levele,⁴⁰ melyet (II. András fia) Kálmán mint „*rex et dux tocius Sclavonie*” (király és egész Szlavónia hercege)⁴¹ adott, nem tartalmaz a katonaállításra vonatkozó szabályt. 1248-ban Mária

³⁰ DEGRÉ: i. m. 56. o., az Andreanum-ot ld. ENDLICHER: i. m. 420. o.

³¹ SZÜCS: i. m. 17-18. o.

³² Uo. 17. o.

³³ Uo. 18-19. o.

³⁴ Uo. 27-32. o.

³⁵ Uo. 77-78. o., KUBINYI: i. m. 153. o.

³⁶ SZÜCS: i. m. 22-24. o.

³⁷ Uo. 26. o.

³⁸ ENDLICHER: i. m. 426. o.

³⁹ Uo. 505. o.

⁴⁰ Uo. 443. o.

királyné megerősítette a verőceiek kiváltságait, és részletesen leírja a település birtokainak határait, de a katonáallításra vonatkozó rendelkezést ez a levél sem tartalmaz.⁴²

Érdekes a désvári és a désaknai hospesek esete. A désváriak szabadságait 1236-ban erősítette meg IV. Béla. E kiváltságlevélből kiderül, hogy a désvári vendégek szabadságaikat korábban II. Andrástól nyerték, valamint bizonyos szabadságok terén utal a désaknaiak kiváltságaira is, a katonáallításról azonban nem tesz említést.⁴³ 1261-ben V. István ifjabb király erősítette meg a désváriak szabadságait két oklevélben, az egyikben Erne volt erdélyi bán, a másikban IV. Béla korábbi levelét megújítva. Az Erne bántól származó kiváltság megerősítése az alábbi rendelkezést tartalmazza: „*iuxta libertatem hospitem de Zoloch et de Zotmar ad exercitum nostrum uenire, et nobiscum exercituare teneantur*” (a szalacsi és szatmárnémeti vendégek szabadsága szerint tartozzanak hadjáratunkba jönni és velünk együtt hadba állni).⁴⁴ A IV. Béla levelét megújító privilégium azonban nem rendelkezik a katonáallításról.⁴⁵ 1279-ben IV. László átírta V. Istvánnak az Erne bán által a désváriak számára adott privilégiumot megerősítő oklevelét, újabb rendelkezéssel azonban nem egészítette ki azt.⁴⁶ Ezt követően, 1283-ban Apor erdélyi vajda megerősítette a désváriaknak IV. Lászlótól kapott szabadságait,⁴⁷ 1284-ben pedig Lóránd erdélyi vajda tette ugyanezt, V. Istvánra és IV. Lászlóra hivatkozva.⁴⁸ Apor és Lóránd levele sem tartalmaz a katonáallításra vonatkozó külön rendelkezést, e levelek azonban közvetett módon mind visszautalnak Erne bán oklevelére. Végül 1291-ben III. András is megújította IV. László levelét, hivatkozva V. Istvánra és Erne bánra.⁴⁹ Ami a désaknaiakat illeti, az ő kiváltságait III. András újította meg szintén 1291-ben, utalva a désaknai vendégek V. Istvántól és IV. Bélától nyert szabadságára. A levél nem tartalmaz rendelkezést a katonáallítási kötelezettségről.⁵⁰

IV. Béla 1238-ban a nagyszombati hospeseket mentesítette a személyes hadba vonulás kötelezettsége alól: „*nec in exercitum, cui rex personaliter non interfuerit, uenire compellantur, sed de centum mansionibus unum militem omnibus necessariis militaribus honestissime preparatum mittere teneantur*” (sem olyan hadba, ahová a király személyesen nem megy, ne kényszeríttessenek, hanem száz manzióként egy minden szükséges fegyverrel a legtisztességesebben felszerelt katonát tartozzanak küldeni).⁵¹ Ugyanebben az évben a már említett boroskrakkói és magyarigeni szász vendégek katonáallítási kötelezettségét így határozta meg: „*iidem homines cum quatuor militibus loriceis bene preparatis ac decenter armatis, cum totidem equis satis honestis et coopertis, ac duobus tentoriis sub nostro uexillo militare teneantur, et cum nostris militibus non in societate baronum nostrorum descendere teneantur*” (ugyanazek az emberek négy jól felszerelt és tisztességesen felfegyverzett páncélos katonával, ugyanennyi jól és tisztességesen ellátott lóval és két sátorral harci zászlónk alá tartozzanak, és a mi katonáinkkal, és nem báróink csapataiban tartozzanak vonulni).⁵²

A nagyszombatiakéhoz hasonló rendelkezést tartalmaz a barsi hospesek IV. Bélától származó 1240. évi privilégiuma: „*nobis expeditionis nostre tempore militem unum ornamentis militaribus honeste preparatum ex centum mansionibus mittere teneantur, ad nulla alia pro nobis obligati*” (hadjáratkor nekünk harci eszközökkel illően felszerelt vitézt küldjenek száz telkenként, semmi másra nem kötelezvéen őket javunkra).⁵³ 1253-ban IV. Béla ugyanezt a szabadságot újította meg a barsiak számára.⁵⁴

⁴¹ Amikor II. András király 1226-ban Erdélyt legnagyobbik fiának, Bélának adta, Kálmán lett Szlavónia és Horvátország hercege, de mint kisebbik fiú, nem volt ifjabb király. Ugyanakkor Kálmán az 1210-es évek óta névlegesen viselte a Halics királya címet, melyet azonban 1226-ban már nem gyakorolhatott ténylegesen. Úgy vélem ezek alapján, hogy a Kálmán és tisztségei iránti tiszteletből került az oklevélbe a „*rex et dux*” kifejezés, de ez nem jelenti azt, hogy Kálmán Szlavónia királya lett volna.

⁴² ÁÚO II. 128.

⁴³ ÁÚO XI. 200.

⁴⁴ ÁÚO III. 4., szintén közölve: ÁÚO VIII. 5.

⁴⁵ ÁÚO VIII. 6.

⁴⁶ ÁÚO IV. 109.

⁴⁷ ÁÚO IV. 162.

⁴⁸ ÁÚO IV. 268.

⁴⁹ ÁÚO V. 14.

⁵⁰ ÁÚO V. 13.

⁵¹ ENDLICHER: i. m. 444. o.

⁵² Uo. 447. o.

⁵³ ÁÚO VII. 65.

⁵⁴ FEJÉR, GEORGIUS: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI.*, 1824-1844, Budae 1824-1844, IV/1. 322. o.

A győri várnépek korábban már említett, IV. Bélától kapott 1240. évi kiváltságlevele a katonaállításról még nem rendelkezett,⁵⁵ az V. István által adott 1271. évi oklevél azonban már különös szabályozást tartalmaz: „*quia paupertas ipsorum hospitem Lauriensium nobis constitit euidenter, de libertate ciuuium Albensium hoc solum excipimus, quod nobiscum uel cum aliquo alio barone nostro exercituare nullatenus teneantur*” (mivel győri vendégeink szegénysége nyilvánvaló számunkra, a fehérvári polgárok szabadságához képest azt az egyetlen kivételt tesszük, hogy sem velünk, sem semelyik bárónkkal hadba vonulni ne tartozzanak).⁵⁶

A tatárjárást követő néhány évben számos hospesközösség kapott kiváltságlevelet, ezek jelentős többsége tartalmazta a katonaállítási kötelezettséget valamilyen formában.

A szamobori hospesek IV. Bélától kapott 1242. évi kiváltságlevelében nem található a katonaállításra vonatkozó rendelkezés.⁵⁷

Különös mentességet is tartalmaz a zágrábi hospesek 1242. évi, IV. Bélától kapott privilégiuma. A király először megállapítja a katonaállítási kötelezettséget: „*cum enim rex Hungarorum expeditionem ad partes maritimas, uel Carinthiam uel Austriam facere uoluerit, dicti ciues decem milites mittere teneantur cum armis militaribus apparatus*” (amikor a magyarok királya hadjáratot kíván indítani a tengeri területek felé, vagy Karintiába vagy Ausztriába, a mondott polgárok tíz harci fegyverekkel felszerelt katonát tartozzanak küldeni). Alább azonban az oklevél így rendelkezik: „*ab omnibus istis seruiciis usque quinquennium erunt liberi et immunes*” (szabadok és mentesek legyenek minden szolgálat alól öt éven át).⁵⁸ Amikor aztán 1266-ban IV. Béla megújította a zágrábiak kiváltságait, teljesen eltörölte a katonaállítási kötelezettségüket: „*nec per se personaliter ad exercitum, quem nos uel carissimum filium nostrum dominum Belam, inclitum ducem tocius Sclavonie et Croacie, diuersis temporibus et quandocunque facere contigerit, ire nullatenus, nec aliquid propter hoc, uel eius occasione nobis uel sibi impendere teneantur*” (önmagától hadba, sem a miénkbe, sem legdrágább fiunk, Béla úr, egész Szlávia és Horvátország kiváló hercegébe, az idő múltán bármikor semmiképpen se menjenek, sem semmit emiatt vagy ez alkalomból nekünk vagy neki adni ne tartozzanak).⁵⁹

A zólyomi hospesek is IV. Bélától kapták szabadságlevelüket 1243-ban, ez a privilégium nem szabályozta a katonaállítási kötelezettséget.⁶⁰ 1244-ben aztán a király a körmenői, a korponai és a pesti (budai)⁶¹ vendégek privilégiumaiban is rendelkezett e kötelezettségről. A körmenői levele részletesen leírja a kiállítandó katona fegyverzetét, felszerelését, valamint a boroskrákói és magyarigeni vendégek leveléhez hasonlóan kifejezetten kizárja, hogy a hospesek által kiállított harcos valamely báró csapatában vonuljon: „*tempore expeditionis quo nos personaliter proficisci oportuerit quindecim mansiones ex eisdem dabunt nobis unum panceratum habentem hastam cabatum galeam faretram et cetera ornamenta apta panceratis cum duobus equis qui nulli Baronum nostrorum in societate adiunctus sub nostro tantum uexillo equitabit et de mandato nostro speciali ibit ubi iusserimus et faciet quod uolemus*” (hadjárat idején, amikor személyesen kell indulnunk, közülük tizenöt manzió adjon nekünk egy lándzsás, vassisakos, tegzes, és más egyéb hasznos felszereléssel ellátott páncélost, két felvértezett lóval, aki egyik bárónk társaságához se csatlakozzék, csak zászlónk alatt vonuljon, és különös parancsunkból menjen oda, ahová parancsoljuk, és azt tegye, amit akarunk).⁶² A korponaiak privilégiumának sajátossága, hogy ebben nem szerepel a kiállítandó katonák pontos száma: „*iuxta possibilitatem suam, uidelicet secundum quod commode potuerint, inspecta multitudine et facultatibus ipsorum, tenebuntur nos, quum expedierit, procurare et seruire nobis in exercitu nostro*” (lehetőségük szerint, tudniillik mihez képest illően tudnak, tekintélyes számban és elegendő mértékben tartozzanak ellátni minket, midőn hadba vonulunk, és szolgálni nekünk hadjáratunkban). A korponaiak ugyanakkor, hasonlóan a zágrábiakhoz, öt évre mentesültek e kötelezettség alól: „*verum tamen quinque annorum, ne intra eorum spatium ad exercitum veniant, eis ex libertate regia indulgemus*” (de öt évet mégis engedélyez-

⁵⁵ ENDLICHER: i. m. 448. o.

⁵⁶ Uo. 526. o.

⁵⁷ Uo. 456. o.

⁵⁸ Uo. 451. o.

⁵⁹ Uo. 507. o.

⁶⁰ FEJÉR: i. m. IV/1. 332. o.

⁶¹ Buda első szabadságlevelét ilyen néven nem találhatjuk meg, az ottani hospesek szabadságait mégis ismerjük. 1244-ben IV. Béla a pesti vendégek korábbi szabadságait erősíti meg, végső soron a fehérvári jogot kiterjesztve rájuk. 1247-ben aztán a király elrendelte, hogy e vendégek a telepedjenek át a Duna másik partjára, fel a hegyre. 1255-ben aztán ezt a hegyet nevezi pesti hegynek, elmondva, hogy ott várat építtetett. SZÜCS: i. m. 80-84. o.

⁶² *Hazai okmánytár I-VIII.* (kiad.: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső), 1865-1873, Győr, 1876-1891, Budapest, VI. 42. o.

tünk nekik királyi kegyességgel, melynek tartama alatt hadba ne vonuljanak).⁶³ A pestiek (budaiak) privilégiumában pedig ez olvasható: „*in expeditionem, in quam personaliter ibimus, debent nobiscum mittere decem milites decenter armatos*” (arra a hadjáratra, amire személyesen fogunk menni, velünk együtt tíz kelően felfegyverzett katonát tartozzanak küldeni).⁶⁴

A beregszászi hospesek IV. Bélától származó 1247. évi oklevelében nem szerepel a katonaállítás,⁶⁵ a nyitraiak 1248. évi privilégiuma pedig a következő rendelkezést tartalmazza: „*quocienscunque expedierit, contra inimicos regni nostri, datis ex eis duodecim armatis, sub uexillo regis militabunt*” (valahányszor országunk ellenségei ellen hadba vonulunk, tizenkét fegyverest adjanak maguk közül, akik a mi zászlónk alatt szolgáljanak).⁶⁶

A XIII. század derekától kissé lelassult a hospesközösségek kiváltságolása. Az ötvenes évek közepén Dobronya és Bábászék (1254), Besztercebánya (1255) és Jasztrebarszka (1257) hospesei kaptak privilégiumot IV. Bélától. A dobronyai és bábászéki vendégek oklevelében a király csak azt említi, hogy különös kegyből (*ex speciali gracia*) megengedte nekik, hogy ha a király hadjáratba megy, ők a korponai vendégekkel egy rendben vonulhassanak („*cum exercitum contigerit nos habere, in uno ordine cum hospitibus de Korponya ius habeant descendendi*”).⁶⁷ Az előzőekhez hasonlóan fogalmaz a besztercebányaiak levele is: „*ad exercitum uel expeditionem, ad quem nos personaliter ire continget, et ipsi decenter ornati, sub nostro uexillo ire tenebuntur*” (a harcba vagy hadjáratba, ahová mi magunk személyesen megyünk, tisztességesen felszerelve, a mi zászlónk alatt tartozzanak vonulni).⁶⁸ A jasztrebarszakai hospesek a petrinjai és szamobori hospesek szabadságait kérték és kapták meg a királytól, privilégiumuk pedig a szamoboriak 1242. évi leveléhez hasonlóan nem tartalmaz a katonaállításra vonatkozó rendelkezést.⁶⁹

Wenzel Gusztáv a németlipcsei hospesek IV. Bélától kapott 1261. évi privilégiumát azzal a szerkesztői megjegyzéssel közölte, hogy az feltehetőleg hamis, legalábbis gyanús.⁷⁰ Az oklevél egyébként nem tartalmaz rendelkezést a katonaállítási kötelezettségről. Ugyanezek a németlipcsei vendégek 1270-ben V. Istvántól kaptak kiváltságlevelet, amely nem említi, hogy e hospesek ilyen dokumentummal korábban rendelkeztek volna. Az 1270. évi privilégiumot 1274-ben IV. László, 1281-ben Lodomér érsek és az esztergomi káptalan, 1291-ben pedig III. András egészítette ki újabb szabadságokkal, gyakran utalva a korábbi kiegészítésekre is, a katonaállítási kötelezettség azonban egyik átiratban sem szerepel.⁷¹

Az 1260-as években egyre többször adott ki okleveleket „István ifjabb király, Magyarország királyának elsőszülött királyfia”, a későbbi V. István.

A sátoraljaújhelyi hospesek István ifjabb királytól kapott 1261. évi privilégiumában sem szerepel a katonaállítási kötelezettség, érdekesség azonban, hogy az oklevél több rendelkezése alapján is a település bírója és lakói a várnagynak (*castellanus*, a vár gazdatisztje) egyes (egyébként nem katonai jellegű) kérdésekben „amikor a szükség úgy parancsolja” (*cum necessitate ingruente*), alá voltak rendelve.⁷² A hospesek egyik alapvető szabadságát képező autonómiára nézve a sátoraljaújhelyiek oklevele tehát igen különös. Mindez azért figyelemre méltó, mert a várnagy alapvetően katonai tisztség volt.

István ifjabb királytól kapták szabadságlevelüket a nagyszőlősi vendégek is 1262-ben. Ez a privilégium a következő rendelkezést tartalmazza: „*ad nostrum exercitum, in quo esse debemus personaliter, unum militem cum armis militaribus mittere tenebuntur*” (hadunkba, melyben ott kell legyünk személyesen, egy vitézt küldjenek vitézi fegyverzettel).⁷³

A zalakomári hospesek IV. Bélától kapott 1263. évi oklevelében,⁷⁴ és a késmárkiak ugyanettől a királytól származó 1269. évi levelében⁷⁵ nincs a katonaállítási kötelezettséggel kapcsolatos rendelkezés. Az

⁶³ FEJÉR: i. m. IV/1. 329. o.

⁶⁴ ENDLICHER: i. m. 466. o.

⁶⁵ Uo. 471. o.

⁶⁶ Uo. 498. o.

⁶⁷ Uo. 482. o.

⁶⁸ Uo. 489. o.

⁶⁹ Uo. 496. o.

⁷⁰ ÁÚO XI. 350.

⁷¹ SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, II. kötet (1255, 1270-1301), 1. füzet (1255-1272), 1943, MTA, Budapest, II/1. 57-64. o.

⁷² ÁÚO VIII. 4.

⁷³ ÁÚO VIII. 23.

⁷⁴ ENDLICHER: i. m. 503. o.

⁷⁵ Uo. 517. o.

iharosberényiek 1265. évi privilégiumában azonban, amely oklevél bizonyos kötelezettségeket még fenntart az ispán felé is, IV. Béla a katonaállítás kérdésében így rendelkezik: „*ultra uoluntatem eorum per comitem ad exercitum ire non cogantur, nisi in exercitu regis sub uexillo suo, uel ex mandato eius speciali*” (saját akaratukon túlmenően az ispán által hadseregbe vonulni ne kényszeríttessenek, hacsaknem a király seregébe saját zászlaja alatt, vagy ennek különleges parancsára).⁷⁶

IV. Lászlótól, a korábban már említett szabadság-megerősítések mellett három hospesközösség, a soproniak (1277) és a vasváriak (1279) és a gölnicbányaiak (1290) kaptak privilégiumot. A soproniak levele nem rendelkezik a katonaállítási kötelezettségről.⁷⁷ A vasváriak privilégiumának rendelkezései a boroskrakkói és magyarigeni, valamint a körmendi hospesekével mutatnak rokonságot: „*ad exercitus quoslibet, ad quos personaliter uadimus, duos milites armatos cum equis ductilibus, tentoribus et aliis ornamentis mittere teneantur, qui sub nostro uexillo regali permanebunt*” (bármely csatába, ahová mi személyesen indulunk, két felszerelt katonát adjanak vezethető lovakkal, sátrakkal és más felszerelésekkel, akik a mi királyi zászlónk alatt vonuljanak).⁷⁸ A gölnicbányai hospesek oklevelében nem szerepel a katonaállítási kötelezettség.⁷⁹

III. Andrásról Pozsony hospesei kaptak privilégiumot 1291-ben, a katonaállítási kötelezettség azonban ebben az oklevélben sem szerepel.⁸⁰ Azt ellenben ismét ki kell emelni, hogy IV. Béla rendelkezéseinek köszönhetően Pozsonyban (valamint Sopronban és Vasváron) a johannita (ispotályos) rend lovagjai jelen voltak.⁸¹

A katonaállítási kötelezettség tehát, jóllehet nincs jelen minden Árpád-kori hospesközösség szabadságlevelében, mégis a hospesek egyik legtipikusabb kötelezettségének tekinthető, különösen a tatárjárást követő évtizedekben.

5. EGYÉB VÉDELMI CÉLÚ RENDELKEZÉSEK A HOSPESKÖZÖSSÉGEK SZABADSÁGLEVELEIBEN

Az Árpád-kori hospesközösségek privilégiumaiban gyakran megtalálható katonaállítási kötelezettség mellett szórványosan találhatunk egyéb védelmi célú rendelkezéseket is, melyek rövid bemutatása szintén indokoltnak látszik a katonaállítással összefüggésben.

Elsőként a zágrábiak 1242. évi oklevelében találhatunk a védelemre vonatkozó egyéb rendelkezéseket. Még a konkrét szabadságok felsorolása előtt a „contextus” „arenga”-részében⁸² olvasható az alábbi mondat: „*cum nostre placuisset uoluntati, in Zagravia in monte Grech ciuitatem liberam construere, et ibidem hospites conuocare, et illam partem regni ad securitatem confinii et alia commoda munire et firmare [...] nostrum propositum perduximus in effectum, concedentes út in predicto monte libera ciuitas fiat, hospites libere conueniant, terras et possessiones, condiciones et libertates a nobis assignatas et subscriptas habeant, teneant et custodiant inconcussas*” (mivel jónak véltük akaratunkból, Zágrábban, a Grech hegyen szabad várost létesíteni, és ugyanoda vendégeket hívni, és az ország ezen részét a határvidék és más érdekek biztonsága végett biztosítani és megerősíteni, tervünket átvittük a gyakorlatba, megengedvén, hogy az előbb mondott hegyen szabad várost létesítsenek, oda vendégek szabadon jöjjenek, általunk kijelölt és alább írt földjük, birtokaik, körülményeik és szabadságaik legyenek, azokat bírják és őrizzék háborítatlanul).⁸³ Ugyanennek a levélnek utolsó két rendelkezésében az előbbi mondatra visszautaló kötelezettséget, és az ezért juttatott adományt találunk: „*iidem ciues uoluntate spontanea super se assumserunt, quod expensis propriis dictum montem Grech muro firmissimo communirent*” (saját akaratukból fogadják el ezenfelül, hogy a mondott Grech hegyet saját költségükön falakkal erődítsék), illetve „*ad sustentacionem autem hospitem in predicto monte habitancium dedimus terram circa eundem montem Grech*” (a mondott hegyen lakó vendégeink ellátására pedig odaadtuk a mondott hegy körüli földet).⁸⁴ A zágrábiak 1266. évi levélnek arenga-része már arról számol be, hogy az erődítés megtörtént: „*castrum in monte Grech iuxta Zagrabiam, ob tuicionem eorundem*

⁷⁶ Uo. 506. o.

⁷⁷ Uo. 545. o.

⁷⁸ Uo. 551. o.

⁷⁹ Uo. 613. o.

⁸⁰ Uo. 623. o.

⁸¹ SZŰCS: i. m. 18-19. o.

⁸² SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*, 1930, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 19. o.

⁸³ ENDLICHER: i. m. 451. o.

⁸⁴ Uo. 451. o.

confiniorum, decreuimus constituendum, in cuius castris constructionem fideles nostri ciues eiusdem castris, in edificando domos ibidem, et alias edes illuc transferendo, sumtus non modicos, labores continuos et damna plurima [...] fideliter subierunt” (a Zágráb mellett lévő Grech hegyen várat rendeltünk építeni ugyanezen határok oltalomba vétele miatt, amely várnak építésében híveink, ugyanezen vár polgárai, ugyanott házakat építvén, és más épületeket emelvén, költségeket nem sajnálva, folyamatos erőfeszítéseket és tetemes kárt szenvedtek el hűen).⁸⁵

A terjedelem miatt kivételesen eltekintve a latin szöveg megjelölésétől, kiemelem a nyitraiak levelének arenga-szövegét, amely a hospesek korábbi vitézségét és katonaállítását említi: „amikor a bűnök megkívánták, a mennyei úr, akinek kezében van minden uralkodás joga, a tatárok által engedte ostorozni a keresztény népeket, és országunkon ugyanezen tatárok üldözésének szigora könyörtelenül és rettenetesen dühöngött; alattvalói közül egyesek nyomorúságosan haltak meg, mások fogságba estek, elnéptelenedett és egyszersmind sivárrá vált; híveink, a nyitrai vár polgárai, e szerencsétlenség idején nem tétovázván, és a szerencse fordultával sem változván, hanem a hűség hevében kitűnően, dicséretesen kitartván igyekeztek a nyitrai várat sokáig gondosan és éberren megőrizni, nem kevésbé maguknak, de sok másoknak is, a mi földünkön élőknek és azoknak, akik védelemért az ő várunkba menekültek [...] mi is országunk tengerpartjára menekülvén a tatárok színe elől, közülük fegyveres embereket fogadtunk fel, hogy még erősebb hűséggel forduljanak a királyi korona felé”.⁸⁶

1271-ben V. István a győri hospeseket is áttelepítette a vár falai közé: „*in conseruacionibus municionum regni defensio et subditorum multiplex commodum procuratur [...] hinc est, quod [...] placuisse nobis et placet, hospites nostros de laurino ad castrum transferre lauriense, permansuros de cetero in ipso castro*” (gondoskodni kell az ország védelme erősségeinek és az alattvalók különféle javainak megőrzéséről, ennél fogva jónak láttuk és elrendeltük győri vendégeinket a győri várba áttelepíteni, hogy maradjanak ezután ebben a várban).⁸⁷

A soproniak levelében a király szintén megemlékezik a hospesek korábbi áldozattételéről: „*attendentesque eorum ciuium gratam fidelitatem et graciosa obsequia, que nobis in conseruacione castris nostri Supraniensis et aliis omnibus contra regem Boemorum, regni nostri inimicum capitalem [...] exhibuerunt indefesse, et graui necessitate compulsi, filios eorum regi Boemie traditos in obsides [...] idem castrum nostrum nobis illese et sine periculo [...] restituerunt*” (figyelembe véve ezen polgárok jóleső hűségét és szíves alázatosságát, melyet nekünk soproni várunk és minden más megőrzésében a cseh királlyal, országunk veszedelmes ellenségével szemben tanúsítottak fáradhatatlanul, és súlyos szűkségtől kényszerítve fiaikat a cseh királynak adták túszként, ugyanezen várunkat nekünk sértetlenül és veszedelem nélkül visszaszolgáltatták).⁸⁸ Ugyanebben a levélben később a következő kedvezmények szerepelnek: „*consideratisque antiquis operum consumpcionibus et fracturis in eodem castro nostro Supron, ad reparacionem earumdem fracturarum concessimus et tradidimus eisdem ciuibus uicesimam decimarum frugum*” (régóta felfigyeltünk ugyanezen soproni várunkban a falak elhasználódottságára és sérüléseire, ugyanezen sérülések karbantartására ugyanezen polgároknak átengedtük és odaadtuk a termés utáni tizednek minket illető huszadrészét). Később: „*medietatem tributis Fertheu [...] pro reparacione et conseruacione turrium, in eodem castro existencium [...] percipere ualeant pacifice et quiete*” (a fertői vám felével, az ugyanezen városban lévő torony megjavítása és megőrzése végett békésen és zavartalanul rendelkezzenek). Továbbá: „*quicumque turrim in ipso castro nostro edificauerunt uel edificare uoluerint ex nouo, nullus preter regiam manum auferre possit uel debeat ab eisdem*” (bármely tornyot, amelyet ezen várunkban építettek vagy újként építeni akarnak, a király kezén kívül senki el ne vehesse vagy ne merje elvenni tőlük).⁸⁹ Végül, a latin szöveg mellőzésével, érdemes felidézni a soproniak levelének utolsó érdemi rendelkezését: „a mondott soproni várunk karbantartására kellő figyelemmel felügyelni kívánván és kárait is mérlegelvén [...] a Lővér falusi királyi íjászaiknak, akiknek egyik felét nagyapánk, Béla király és apánk, István ezen polgárok számának gyarapítására már ezen városba telepítették, egyszersmind másik felét is ezek földjére engedjük a vár megőrzésére és az előbb mondott polgárok számának gyarapítására”.⁹⁰

⁸⁵ ENDLICHER: i. m. 507. o.

⁸⁶ Uo. 498. o.

⁸⁷ Uo. 526. o.

⁸⁸ Uo. 545. o.

⁸⁹ Uo. 545. o.

⁹⁰ Uo. 545. o.

1279-ben a vasváriak is arra hivatkozással kapták privilégiumukat, hogy „*hospites nostri de Castro ferreo per plurimos descensus et continuas deuastaciones Teutonicorum et aliorum depauperati sunt plurimum et dispersi*” (vasvári vendégeink körében a gyakori megszállás és a teutonok és mások folytonos dúlásai miatt gyakori és elterjedt a szegénység).⁹¹

Hasonló indokolást tartalmaz végül a pozsonyiak 1291. évi privilégiumának arenga-szövege is: „*cum hospites nostri de ciuitate Poseniensi, per seuiciam seu furiam Theutonicorum, tempore guerre inter dominum regem Ladislaum, fratrem nostrum patrualem et regem Boemorum habite, nec non per Albertum ducem Austrie et Stirie dispersi extitissent, et in cumbustione domorum suarum, ac in amissione aliorum bonorum suorum magnum damnum perpessi fuissent [...] hanc ex regia liberalitate et munificencia statuimus libertatem et gratiam duximus faciendam*” (mivel Pozsony városi vendégeink, a teutonok dúlása vagy pusztítása által, az unokafivérünk, László király úr és a cseh király közötti háború idején, valamint Albert, Ausztria és Stájerország hercege által szétszórattak, és otthonuk felégetése és más vagyonaik elpusztítása során nagy károkat szenvedtek el, királyi bőkezűségből és jótékonyaságból ezen szabadságot rendeltük és kegyet gyakorolni parancsoltuk).⁹²

6. SUMMA SUMMARUM

A vázoltak alapján igazolható, hogy az Árpád-kori hospesközösségek egyik leggyakoribb kötelezettségét képező katonáallítás rendkívül fontos szerepet töltött be e közösségek életében. Korábbi katonai cselekedetek és a király által elvárt további hadkiegészítési feladatuk nagyban befolyásolta egyéb – főleg gazdasági – kiváltságaik milyenségét. A hospesek által kiállított fegyveresek és e közösségek településeinek erősítése pedig a tatárjárást követően, a IV. Béla által megkezdett hadügyi reform keretében tettek szert különös jelentőségre. Vonásaikban kisebb-nagyobb hasonlóságot mutatnak például a szászok vagy a székelyek jogállásával, összességében mégis egy *sui generis* jogállást képviselnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BÉLI GÁBOR: II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevele, in *Jogtörténeti Szemle*, 2004/4. szám, 55-63. o.
- [2.] BÉLI GÁBOR: A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig, in HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): *IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*, 2011, Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 53-65. o.
- [3.] BÉLI GÁBOR: Árpád-kori törvényeink, in *JURA*, 2000/1-2. szám, 35-45. o.
- [4.] DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. (Készült Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950-51. évben tartott előadásai nyomán. Szerk.: Béli Gábor), 2009, IDRResearch Kft. - Publikon Kiadó, Pécs.
- [5.] ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS (ed.): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, 1849, Sangalli.
- [6.] FEJÉR, GEORGIUS: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI.*, 1824-1844, Budae 1824-1844.
- [7.] FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilégiumok, in *Tanulmányok Budapest múltjából XIV.*, 1961, Budapest, 17-107. o.
- [8.] *Hazai okmánytár I-VIII.* (kiad.: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső), 1865-1873, Győr, 1876-1891, Budapest.
- [9.] HÓMAN BÁLINT: *Magyar középkor*, 1938, Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- [10.] KUBINYI ANDRÁS: Városfejlődés a középkori Magyarországon, in GYÖNGYÖSSY MÁRTON (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*, 2006, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 153-174. o.
- [11.] LÁSZLÓ BALÁZS: Bíraskodási szabadság a XIII. századi hospesközösségekben, in DRINÓCZI TÍMEA – NASZLADI GEORGINA (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum*, 2012, Pécs, 39-56. o.
- [12.] MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, 2003, Osiris Kiadó, Budapest.

⁹¹ Uo. 551. o.

⁹² Uo. 623. o.

- [13.] SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, II. kötet (1255, 1270-1301), 1. füzet (1255-1272), 1943, MTA, Budapest.
- [14.] SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*, 1930, Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- [15.] SZÚCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*, 2002, Osiris Kiadó, Budapest.
- [16.] WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpádkori új okmánytár I-XII.*, 1860-1874, Pest-Budapest.